

DİLBİLİM VE TEMEL İLKELERİ

Zeynel KIRAN *

GİRİŞ

Günümüz dilbilimi, birkaç dilbilimcinin çalışması sonucu ortaya çıkmış bir bilim dalı değil, 2500 yıllık uzun bir tarihsel geçmişten miras aldığı kavram ve ilkeleri eleştirerek oluşmuş ve bugün bile oluşmasını sürdüren bir bilim dalıdır.

Kuşkusuz, insan kendi dilinin işleyişini, özelliklerini ve zaman içindeki evrimini incelemek için, bugün, "*insan dilinin bilimsel incelenmesi*" olarak tanımlanan, dilbilim teriminin ortaya çıkmasını beklememiştir. Ancak, her dönem ya da her uygarlık kendi ideolojisine, inançlarına ve bilgisine göre dili farklı biçimlerde ele almıştır. Eski Yunan'dan (İ.Ö. V.yüzyıl) XVIII. yüzyıla dek dil daha çok felsefi bir spekülasyon konusu olmuş; XIX. yüzyılın başlarında, öteki bilimler gibi, dilbilim çalışmalarında bakış açısı değişmiş, bütün yüzyıl boyunca herşeyde tarihsel bakış açısına ağırlık verilmiş ve dilbilimciler, dillerin zaman içindeki evrimi ile aralarındaki akrabalık bağları üstünde durmuşlardır. XX. yüzyılın başında, Saussure ile başlayan bugünkü anlamdaki dilbilim, "*ne dil felsefesiyle, ne de dilsel biçimlerin zaman içindeki evrimini izlemekle uğraşır*", onun amacı "*dilin iç yapısını tanımak, biçimsel kesin ve dizgesel bir bilim dalı olmaktır.*"¹ Böylece, Saussure sayesinde, "*dilbilimin tek gerçek konusu, kendi içinde ve kendisi için ele alınan dili incelemek*"² olmuştur.

Daha sonra değineceğimiz gibi, dilbilim her an kullandığımız, buna karşın en az tanıdığımız doğal olgulardan biri olan dili, bu uçup giden nesneyi kavramak için bir girişimdir. Dilbilimin en büyük özelliği bu uçup giden nesneyi tıpkı somut bir nesne gibi incelemeyi denemesidir. E. Benveniste'in deyimiyle:

"—Hemoros'un "*kanath sözler*" adını verdiği— sözleri, düzeylerinin ayrıldığı, birimlerinin sınırlarının çizildiği, derinlemesine incelenen ve araştırılan somut bir gerece dönüştürmek söz konusudur. Bu, kendini bir bilim olarak oluşturmaya çalışan, yani önce nesnesini oluşturmayı, bu nesneyi inceleme biçimini belirtmeyi ve daha sonra da bu gereci kavrayacak ve çözümleyecek kendine özgü yöntemler ortaya koymayı deneyen dilbilimin bir girişimidir."³

Kıscası, dili, bağıntıların yönettiği bir sistem olarak ele alan ve gerçeği tözde (substance) değil, biçimde (forme) arayan Saussure, dilbilime XX. yüzyılda izleyeceği

* Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

1. E.Benveniste, *Problèmes de linguistique générale I*, Paris, Gallimard, 1966, s.20.
2. F. de Saussure, çev. B.Vardar, *Genel Dilbilim Dersleri II*, Ankara, TDK yayınları, 1978, s.97.
3. E.Benveniste, *Problèmes de linguistique générale II*, Paris, Gallimard, coll "TEL", 1974, s.29.

doğrultuyu göstermiştir. Saussure hem bir dilbilim yöntemi oluşturmuş, hem de bir çeşit bilgi kuramına varmıştır. Toplumsal yaşamı geniş bir bağıntılar örgüsü, göstermelerin aracılık ettiği karmaşık bir bildirişim sistemi olarak ele almış, dili bu bütün içindeki yerine oturtmuştur.

BELİRGİNLİK KAVRAMI: NESNE VE YÖNTEM

Bilineni tanımak çağdaş düşüncenin temel ilkelerinden biridir. Bir nesneyi tanımak için önce nesneyi iyice sınırlamak ve daha sonra belli bir görüş açısından incelemek gerekir. Böylece, bir bilim dalının oluşabilmesi için sözkonusu bilimin kendi sınırlarını kesin bir biçimde çizmesi zorunluluğu ortaya çıkar.

Her bilim dalında, incelenmek istenen nesne ile görüş açısı, yani yöntem arasında diyalektik bir bağ vardır. Nesnenin iyi anlaşılması, yöntemin araçlandırma (instrumentalisation) ve yetkinlik derecesine bağlıdır; başka bir deyişle, her bilimsel söylem nesnesinin sınırlarını kendisi çizer. Bu durumda, bilimsel söylemin araçlandırma'yı açıklamak ve nesnesini tanımlamak gibi iki temel işlevi vardır. G.Bachelard, "mikroskopun mikrobiyolojiyi yarattığı gibi, çağdaş fizik bilimini de yaratanın matematiksel bir araç olduğunu"⁴ söylerken, Saussure de dilbilim için "konunun görüş açısından önce var olması şöyle dursun, neredeyse görüş açısı konuyu yaratır"⁵ diyordu. E. Benveniste ise, Saussure'ün dil anlayışına getirdiği yeniliği şöyle tanımlıyordu:

"Dil gibi bir nesne bilimsel bir yaklaşımla incelendiği zaman, bütün sorunlar, hem her dilsel olgu konusunda, hem de öncelikle olgu olarak kabul edilmesi gereken şeye, yaniolguyu olduğu gibi tanımlayan ölçütlere göre, ortaya çıkarlar. Dilbilimde meydana gelen büyük değişikliği şöyle özetleyebiliriz: dün biçimsel bir yapı olarak betimlenmesi gerektiği, ancak bu betimlemenin herşeyden önce, uygun ölçüt ve yöntemlerce belirtilmesi zorunluluğu ve sonuç olarak, nesnenin gerçekliğinin nesneyi betimleyecek uygun yöntemden ayrılmadığı kabul edilir..."⁶

İ.Ö. V. yüzyıldan beri filozoflar, Orta Çağdan XX. yüzyılın başına kadar gramerciler dil konusunda sayısız gözlemler toplamışlar ve genellikle dilden başka bir nesneye bağlanan ilginç düşünceler geliştirmişlerdir. Başka bir deyişle, dil ve başka bir şey ya da dilden başka bir şey için dili, örneğin dil ve dilin kaynağı sorunları, dil ve dilin tarihsel evrimi, dil ve dilin düşünceyle olan bağıntıları, dil ve edebiyatı... incelemişlerdir.

Saussure'ün çalışmalarıyla, dilbilim alanında meydana gelen en büyük değişiklik, bu bilimin nesnesine, yani dile bakış açısının değişmesidir. Saussure'ün orijinalliği, tarihsel gelişiminden bağımsız olarak, zamanın belli bir anında ele alınan dile bilimsel bir yöntem uygulamasından gelir. Böylece, Saussure "tek gerçek konusu, kendi için-

4. G.Bachelard, *Le Nouvel Esprit Scientifique*, Paris, P.U.F., 1934, s.51.

5. F.de Saussure, çev. Berke Vardar, *Genel Dilbilim Dersleri I*, Ankara, TDK yayınları, 1976, s.29.

6. E.Benveniste, *Problèmes de linguistique générale I*, s.119.

de ve kendisi için ele alınan dil" olan yeni bir dilbilimin, iç ya da eşzamanlı dilbilim kurucusu olmuştur. Saussure ile, dilin incelenmesi, A. Martinet'nin tanımladığı belirginlik (pertinence) kavramı içinde yerini alır:

"Her betimleme bir seçimi gerektirir. İlk bakışta, ne kadar basit görünürse görünsün, sonuç olarak, her nesne son derece karmaşıktır. O halde, bir betimleme (tasvir), zorunlu olarak sınırlıdır ve bu da, betimlenecek nesnenin sadece kimi özelliklerinin ortaya çıkarılması anlamına gelir. Değişik iki kişinin ortaya çıkaracakları özellikler aynı olmayabilir. Aynı ağacın karşısında, bir gözlemci ağacın duruşuna, dallarının görkemli yapısına dikket edecek; bir başkası gövdenin çatlaklarını ve yaprakların parlaklığını aklında tutacak; üçüncüsü bir takım sayısal hesaplar yapacak; dördüncüsü ise, her organın belirgin yapısını göstermeye çalışacaktır. Her betimleme, kendi içinde tutarlı olmak, yani belli bir görüş açısından yapılmak şartıyla kabul edilebilir. Bu görüş açısı kabul edildikten sonra, belirgin adı verilen kimi özellikleri tutmak gerekir: belirgin olmayan öteki özellikler kesinlikle aynılmalıdır. Bir bıçkıncının görüş açısından yaprakların biçim ve renginin, ressamın görüş açılarından da, odunun kalori değerinin belirgin özellikler olmadıkları ortadadır. Her bilim bir özel görüş açısının seçimini önceden kabul eder..."⁷

Böylece, *belirginlik*, kendi nesnesini incelemek için bir bilim dalı tarafından benimsenen görüş açısıdır. Dilin incelenmesinde, belirgin görüş açısı, öteki bütün görüş açılarından dışında, "kendi içinde ve kendisi için ele alınan dil"m incelenmesi görüş açısıdır. Başka şekilde söylemek gerekirse, bu görüş açısı kendi içinde her öğenin birbirini karşılıklı olarak zorunlu kıldığı bir sistem olarak kabul edilen dilin işleyişinin incelenmesidir. Kuşkusuz, dilin tek başına bir inceleme konusu olabileceğini kabul etmeyenlere bu görüş açısı ters gelebilir.

DİLBİLİMİN BAĞIMSIZLIĞI

Dil, niteliği gereği, çağlar boyunca hep felsefenin, filolojinin ve mantığın inceleme konusu olmuştur. Dilbilim, ilk kez Saussure sayesinde, insan bilimleri içinde, bilgi kuramı (epistemolojik) açısından tutarlı bilimsel bir niteliğe kavuşmuştur. Nesnesini ve bu nesnenin sınırlarını belirlemek için geçerli ölçütler bulmuş ve kesin bir takım ilkelere göre birbirine bağlanan eşzaman, artzaman, gösterge, sistem, yapı, işlev, sesbirim vb. gibi kavramlar ortaya koymuştur. Bu kavramlar bir dilin işleyişinin tam ve geçerli yapısal bir betimlemesini yapabilmek için dilbilime etkin yöntemler sağlamıştır.

Öteki bilim dallarına göre bağımsız olmak isteyen dilbilim, dilin tümü kapsayıcı bir betimlemesini yapabilmek için, bu bilim dallarından ayrılır. Kesin ve kendine özgü çalışma yöntemleriyle bütün dilsel olguları uygun bir yöntemle ele alan bir bilim, dil bilimi olarak kendini ortaya koyar. A. Martinet'nin deyişiyle:

"Çağdaş dilbilimin vardığı en önemli sonuç belki de, kendine özgü yöntemleri, amaçları ve kendi nesnesiyle, kendini tamamen bağımsız bir bilim dalı ola-

7. A.Martinet, *Elements de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, coll "Urisme", 1970, s.31-32.

rak ortaya koymasını başarmasıdır. Filoloji, kendini eski metinlere ve klasik kültüre bağlayan ilişkileri hiçbir zaman koparamamasına karşın, dilbilim öteki bilimlerle karşısında her türlü yükümlülük ve bağımlılıktan kendini uzaklaştırmıştır."8

Ama hemen şunu belirtelim ki, bu bağımsızlık, başka bir girişimde dil ile *ruhbilim* (Ruhdilbilim) ya da *toplumbilim* (toplumdilbilim) gibi bilimlerin arasındaki bağların ortaya konmasını engellemez.

DİLBİLİMİN TEMEL KONUSU VE AMACI

Daha önce belirttiğimiz gibi, dilbilimin temel konusu insan dilinin yapısını inceleyen bir bilimsel kuram oluşturmak ve sözcükler ile sözcüklerin öğeleri arasındaki bağımlılıkları ortaya koymak amacıyla, bütün zenginliği ve karmaşıklığı içinde insan dilini incelemektir. Ancak, uzun zaman sözcüklerin üreticisi (özne), sözcüklerin üretildiği şartlar, dilbilimin bağımsızlığı adına, dilbilimin inceleme alanının dışında kalmıştır. Kuşkusuz, bu sınırlama söz konusu öğelerin sözcüğü etkilemedikleri anlamına gelmez; ancak, sözcüklerin üreticisi ve sözcüklerin üretildiği koşullar dilbilimin temel konusu değildir. Başka bir deyişle, uzun zaman dilbilimin konusu "söz" değil de "dil" olmuştur.

Dilbilimciler, dilin incelenmesinde, birbirine bağlı iki amaç edinmişlerdir. Birincisi, *özel doğal dillerin betimlenmelerini* (Türkçe, Fransızca, İngilizce vb.) içerir. Bir doğal dilin betimlemesi, belli bir dil için, sesbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel olgulara indirgenen bir kurallar sistemi biçiminde açıklanan bir bilimsel kuramdır. Öte yandan, dilbilimciler dilin niteliğini gösteren bir kuram oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu tür bir kuram, bütün doğal dillerdeki ortak yapıyı açıklamak zorundadır, bunu da bir örnekçe (modele) yardımıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Kısacası, dilbilim bir *diller dilbiliminden dilyetisi dilbilimine* yani *evrensel dilbilgisine* doğru gelişim göstermektedir.

Bu çerçevede içinde, dilbilimin amacı bütün dillerin betimlemesine yarayan bir genel dilbilgisi kuramı oluşturmak; dil ve düşünce arasındaki ilişkiler sorununa değinmeden önce, kapalı bir sistem olarak düşünülen dilin öğelerini betimlemek ve çözümlenmek; her konuşucunun neden ve nasıl kendi anadilinde hiç duymadığı sonsuz sayıdaki cümleyi anlayıp onları üretebildiğini açıklamaktır.

DİLBİLİMİN ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ

Öteki bilimlerde olduğu gibi, dilbilim üç değişik çalışma yöntemi uygulamıştır:

- 1- Tümevarımlı yöntem (inductive),
- 2- Tümdengelimli yöntem (deductive),
- 3- Varsayımsal-tümdengelimli yöntem (hypothético-déductive).

8. A.Martinet, *Langage et Fonction*, Paris, Denoel, 1969, s.9

Tümevaranlı yöntem klasik yapısalcılığın temsilcilerinden pek çoğu ve Amerikan betimselcileri tarafından uygulanmıştır. Bu yöntem, başka hiçbir kurama başvurmadan, dilsel olguların gözlenmesi ve deneyimi üzerine kurulmuştur.

Bu tür bir tutum, başka bilimlere ve dilbilime büyük bir şey kazandırmamıştır. Tümevarımlı yöntem yeni hiçbir şey getirmez ve sonuçları, verilerin ilk betimlemesinde, daha önce herkesin bildiği terimlerle açıklanır. Kısacası, bu yöntem bir sınırlandırma biliminin ötesine gidememiştir. *Dağıtımsal dilbilgisinin* deneyci yaklaşımı ve uyguladığı sınıflandırma ve de bölümlenme ilkeleri birincil dilsel verileri açıklamaksızın, onları düzenlemekle yetinir.⁹

Tümdengelimli yöntem ise, L. Hjelmslev tarafından benimsenip kullanılmıştır. L. Hjelmslev bu yöntemin üç temel ögesini şöyle açıklar:

- a) Bir betimleme kendi içinde çelişkili olmamalıdır, yani kendi içinde tutarlı olmalıdır;
- b) Gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş bütün dilsel verileri, *tümü kapsayıcı* bir biçimde ele alabilmelidir;
- c) Betimleme mümkün olduğu kadar *yalın*, yani *ekonomik* olmalıdır.¹⁰

Bu üç ilke, L. Hjelmslev'e göre, bir iç basamaklama çerçevesinde kendi arasında düzenlenir. Örneğin; a'nın b'ye, b'nin c'ye göre önceliği vardır.

Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin, *varsayımsal-tümdengelimli* yaklaşımının yapısalcı yöntemler içinde özel bir yeri vardır. Üretici dilbilgisi, L. Hjelmslev'in tersine, sistemin nasıl oluşturulduğunu sormaz, onun, betimsel kategoriye ilişkin birimlerinin açıklayıcı tanımlarını verir. Başka bir deyişle, *sınıflandırmadan açıklamaya* geçiş, ancak *varsayımsal-tümdengelimli* bir yöntem kullanarak gerçekleşir. Saussure'ün anladığı anlamda, sonsuz sayıda söylemi mümkün kılan gücüllükler bütünü *dil*, doğası gereği, gözleme imkân vermeyen varsayımsal bir varlığa sahiptir. Yalnızca *söz* gözlemlenebilir, yani dilsel etkinliğin sonucu *söz*, nesnel bir inceleme için elverişlidir. *Dilden söz* etmek, zorunlu olarak, kendi içinde tutarlı olmak isteyen bir kuramın varsayımlarını açıklamaktır. Söylemin sonsuzluğu karşısında sınırlı bir kurallar bütünü gerektirse bile, dil varsayımı büyük ölçüde doğrudur, çünkü bir konuşucunun, hatta "*ideal*" bir konuşucunun sonsuz sayıdaki bilgileri dışı vurmaması düşünülemez.

Östelik, Saussure'ün *dil* kavramı yapı sözcüğüyle betimlenen donmuş, dural (statique) bir kavramdır. Eğer bu kavramdan yola çıkarak, söylemin yaratıcı işleyiş biçimleri ve söylemi mümkün kılan gerçekleştirmelerini kavramak istiyorsak, zorunlu olarak, devingen (hareketli) örnekçeler düşünmemiz gerekir. G. Guillaume'un *kinetik dilbilimi*, N. Chomsky'nin *dönüşümsel dilbilimi* ve S. Saumjan'ın *uygulamalı dilbilimi* dili kendi devingenliği içinde ele alırlar. Bu durumda, işlem olarak dil, doğrudan göz-

9. N. Chomsky (1965), *Aspects de la theorie syntaxique*, Paris, Seuil 1971, s.76-77.

10. M. Rifat, (çev. A.E. Kıran), *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, İstanbul, Yazko, 1983, s.84-87.

leme daha az boyun eğer ve böyle bir düşünce biçimi zorunlu olarak olguculuktan ve tümevarımlı yöntemlerden uzaklaşır.

Dilbiliminin kendi kuram düşüncesine ilişkin varsayımları, kendi ilkeleri içinde gerçeklikten uzakmış gibi düşünen dilbilimcilerin sayısı pek azdır. Bu bakımdan, dil kavramını benimsemek ve özellikle bu kavramı devingen görünümü içinde ele almak, olayların salt gözlemini bir yana bırakmak, varsayımların ve tahminlerin önemli bir yer tuttuğu bir yöntem gerçekleştirmektir.

Özetlemek gerekirse, dilbilimin çalışma yöntemi başlangıçta tümevarımlı ve tündengelemlidir, yani bir *A* sözceleri bütününden yola çıkarak, belli sayıda kurallara varmaktadır; iyice açıklanan bu kurallar, tündengelim ile *A* bütünündeki sözcelerden farklı bir *B* sözceler bütününe açıklar. Bunu şöyle gösterebiliriz:

A → tümevarım → kurallar → tündengelim → *B*

Son derece genel olan bu görüş, zorunlu olarak indirgemecidir. Oysa, varsayımsal-tündengelimli yöntemin görüş açısı daha geniştir.

Bir bilimde önemli olan nesnesini belirlemek ve bu nesneyi sınırlamaktır. İnsan bilimlerinin nesnelere bilimsel bir yaklaşımda bulunmaları oldukça zordur. Belki de insan bilimlerinin ötekilerine göre henüz tam anlamıyla gelişmemiş olmalarının nedeni buradan kaynaklanır. Saussure bu zorluğu şöyle dile getirmiştir:

*"Başka bilimler önceden belli olan konular üstünde işlem yapmalarına ve bu konuların sonradan değişik açılardan ele alınabilmesine" karşın, dil alanında konunun, görüş açısından önce var olması şöyle dursun, neredeyse görüş açısı konuyu yaratır. Kaldı ki söz konusu olguyu ele alış biçimlerinden hangisinin öncelik taşıdığını ya da üstün olduğunu da önceden bize hiç bir şey göstermez"*¹¹

Gerçekten de, görünüşte dilbilimin nesnesi dü, biyoloji, kimya ve fizik gibi deneysel bilimlerin nesnesinden çok farklıdır. Çünkü, dildeki söz konusu kurallar doğrudan gözlemlenemez, ancak bu kuralların ürettiği nesnelere, yani sözcelerden hareket edilerek dil anlaşılabilir.

YAZILI DİL / SÖZLÜ DİL AYRIMI

Kuşkusuz, dilbilimin dilin iç yapısını, bir başka deyişle, sistemini incelediğini söylemek yetmez, geleneksel dilbilimlerinde ve kamuoyunda egemen olan bir yanlışlıktan kaçınmak için dilbilimin temel konusunun sözlü dil (söz değil) olduğunu belirtmek gerekir. Saussure'e göre:

"Dil ve yazı birbirinden ayrı iki göstergeler dizgesidir. Yazının biricik varlık nedeni dili göstermektir. Dilbilimin konusunu, yazıdaki sözcükle konuşmadaki

11. B.Vardar, *Genel Dilbilim Dersleri I*, s.29.

sözcüğün birleşimi oluşturmaz. Ne varki yazılı sözcük, görüntüsü olduğu sesli sözcükle öylesine kaynaşır ki, sonunda baş köşeye kuruluverir. Böylece, sesli göstergenin görüntüsüne kendisinden daha çok önem verilir. Sanki birini tanımak için onun yüzüne bakmaktansa resmine bakmak daha geçerli bir yolmuş gibi!"¹²

Yapısal dilbilim iki önemli kanıt aracılığıyla sözlü dilin öncelik taşıdığını vurgulamıştır. Bu kanıtlardan biri *söz yazıdan* daha eski ve daha yaygındır; ikincisi ise, bilinen yazı sistemlerinin sözlü dil birimleri üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu kanıt tartışılmayacak kadar açıktır. Yazılı dil okulda dil öğretimine bağlı olmasına, çeşitli nedenlerle ve özellikle de edebiyatın etkisine karşın bütün saygınlığını korusa bile, sözlü dile verilen öncelik yazılı dile ikinci derecede ve simgesel bir işlev verir. Bu durumda, Saussure'in *dil* kavramıyla, yazı iki ayrı bilim dalının uğraş alanı olması gereken ayrı iki göstergeler sistemi oluşturur. J. Lyons ise bu karşılığı şöyle dile getirir:

"...Kimi zaman konuşmanın yazmadan daha eski olduğunun *'kanıtlanamayacağı'* söylenir, ama bu yalnızca *'kanıt'* terimine, tarihsel olgularda istediğimizden daha büyük bir yük yüklenirse doğru olabilir.

Altı ya da yedibin yıldan daha eski tarihi olan hiç bir yazı dizgesi bilmiyoruz. Öte yandan konuşma yeteneği olmadan yaşayan ya da yaşamış olan bir insan topluluğu yoktur; yüzlerce dil günümüzde de misyonerlerce ya da dübilimcülerle yazıya bağlanmadan önce bir yazı dizgesiyle ilişkili değillerdi. Bu bakımdan konuşmanın insan toplumunun kökenine uzandığını düşünmek insana uygun görünebilir."¹³

Daha sonra, bu düşüncesini şöyle sürdürür:

"...konuşma dili yazdı düden önce gelir. Başka bir anlatımla, dilin anlatım düzleminin birincii tözü sestir; (özellikle insanın konuşma organları tarafından üretilen ses uzanımı); yazı, aslında, bir dilin sözcük ve tümcelerinin, olağan biçimde, *gerçekleştirildikleri* tözden biçim tözüne (kâğıt ya da taş vb. üzerinde görünen belirtkelere) dönüştürmenin bir yoludur..."¹⁴

BETİMSSEL (=TASVİRCİ) TUTUM / KURALCI TUTUM

Dilbilim bağımsız bir bilim dalı olmasına ve insan bilimleri arasında ayrıcalıklı bir yer tutmasına karşın, yine de *filoloji* (philologie) ve *geleneksel dilbilgisi*yle karıştırılır. J. Marouzeau *La linguistique ou science du langage* (Dilbilim ya da dil bilimi) adlı yapıtının önsözünde bu konuda şöyle diyor:

"Dilbilimci misiniz? Kaç dü biliyorsunuz? — Bu, dilbilimci ile çok dil bilen arasında hiçbir ayırım yapmayan cahillerin çok sık sorduğu bir sorudur. Biraz

12. A.g.y., s.45-46.

13. J.Lyons, çev. A.Kocaman, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Ankara, TDK yayınları, 1983, s.44.

14. A.g.y., s.62.

dünyadan haberi olanlar, dilbilim ile filolojiyi birbirine karıştırarak, dilbilimciyi, eski metinleri ve ölü dilleri inceleyen biri olarak görürler. Onlara dilbilimin dillerin incelenmesiyle aynı şey olmayan dilin bilimi olduğu söylenirse, bu kez dilbilim nedir diye sokacaklardır..."¹⁵

Gerçekten de, *dilbilim*, *filolojiye* ve özellikle *dilbilgisi*ne verilen gösterişli bir ad değil, çocukluktan başlayarak, pratik bir biçimde öğrendiğimiz ve genellikle düşünmeden bildiğimiz dilin bilimsel incelemesidir.

Bilindiği gibi, en yaygın anlamda, "*dilbilgisi*" bir dilin konuşucularının "*iyi kullanım*"a uygun olarak, "*doğru*" yazmak ve konuşmak için izlemek ve öğrenmek zorunda oldukları bir temel ilkeler ve kurallar bütünü olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, Saussure'ün *kuralcı dilbilgisi* adını verdiği geleneksel dilbilgisi herşeyden önce "*doğru*" ve "*yanlış*" dilsel biçimleri birbirinden ayıran kurallar üretir. Salt gözlemi kabul etmeyen ve düşünce kategorileri mantığına dayanan bu dilbilgisi, betimsellikten yoksundur. Kısacası, dilin kadın gibi hep güzel olmasını isteyen, "*bu denir*", "*bu denmez*" kaygısını güden geleneksel dilbilgisi, dilin kendi işleyişi içindeki gözlemlerden yola çıkmak yerine, felsefi ve ruhbilimsel kavramlar aracılığıyla nesnesini çözümlenmek ister. Ote yandan, geleneksel dilbilgisinde *dil* hiçbir zaman "*kendi içinde kendisi için*" düşünülmemiş ve bir nesne olarak ele alınmamıştır. Hep başka bir düzeyde, dile uygun düşmeyen kategoriler çerçevesinde incelenmiştir. Oysa dilbilim, dilsel gerçeklik adına "*gizel dil*"e ayrıcalık tanımadığı gibi kuralcı görüşüne de ayrıcalık tanımaz. Dilbilimin temel amacı, doğal dillerin gerçek işleyişini açıklamak ve betimlemektir. Değer yargılarını bir yana bırakan dilbilim, tamamen betimsel bir görüş açısı benimseyerek, bilimsellik özelliği kazanır. Geleneksel dilbilgisinin yaptığı gibi, dilbilim kurallar üretmek yerine, dilsel olguların gözlemlenmesinden yola çıkarak, dil sisteminin eşzamanlı boyutta işleyişini inceler. Hiçbir zaman soyut bir çerçeve içinde kuramlar oluşturmak istemez. Tıpkı bir bilginin laboratuvarında mikroskobun altında bir örneği gözlemlediği gibi dilbilimci de betimlemek için dili gözlemler.

Dilbilimin tutumu hem dilbilgisinden hem de eski uygarlıkların bıraktıkları yazılı metinleri inceleyen ve daha çok yazın ve tarih için yardımcı bir bilim dalı olan filolojiden tamamen farklıdır. Öteki bilimlerde olduğu gibi, dilbilim de değişmez (kesin) ve geçerli bir çözüm sunmak sayımda değildir; daha çok sorunları açık bir biçimde ortaya koymayı, kendi yöntemlerini tanımlamayı, çözümleyeceği nesneyi anlamayı ve örnekçeler oluşturmayı amaçlar. J. Lyons'un deyimiyle:

"Dilbilimcinin birinci görevi, insanların dillerinin gerçekteki konuşma (ve yazma) biçimini *betimlemektir*; nasıl konuşma ya da yazmaları gerektiğini bu yurmak değil. Başka bir anlatımla, dilbilim (hiç değilse en önce) betimlemelidir; kuralcı (ya da buyurgan) değil."¹⁶

15. J.Marouzeau, *La linguistique ou science du langage*, Paris, Paul Geuthner, 1968,, s.1.

16. A.Kocaman, *a.g.y.*, s.47.

Gerçekten de, dilbilim kurallar olduğunu bilmesine karşın hiçbir kural benimsetmek istemez. Bir sözce ile kural arasında bir sapma olduğu zaman, sadece saptayı gösterir. Kısacası, dilbilim, şu düzeyden çok bu düzeyi buyurucu bir biçimde benimsetmek yerine, dilin işleyişini göstermeyi ve var olan bütün dilsel düzeyleri ortaya çıkarmaya çalışır.

ARTZAMAN / EŞZAMAN KARŞITLIĞI

Artzaman ve *eşzaman* terimleri genel olarak dil olayına özel olarak da doğal dil-lere ilişkin bir yaklaşımı gösterirler. Bir dilin eşzamanlı incelemesi, herşeyden önce betimseldir ve çeşitli değişim faktörlerine göre statik olarak düşünülen bir zaman parçası içinde ya da çok kısa bir tarihsel dönem içinde dilin yapısını araştırmaktır. Kimi zaman bu incelemeye *dural* adı verilir. Bu yaklaşım, ancak bir dilin artzamanlı incelemesini, yani dilin evriminin incelenmesini de içerdiği zaman doğrulanabilir. Artzamanlı incelemeye "*evrimsel*", "*dinamik*" ya da "*tarihsel*" adları verilebilir.

Bu iki incelemenin birbiriyle ilişkisi, ilk kez XX. yüzyılın başında, Saussure tarafından ortaya konmuştur. Tarihsel olarak, bu artzaman/eşzaman ayrımı dilbilimin gelişmesinde son derece etkili olmuştur. Aslında, bu ayrım Saussure için, tamamen yöntembilimsel bir nitelik taşır, çünkü dilsel olguların içinde böyle bir ayrıma rastlamak imkânsızdır. Örneğin; "*dil yetisi her an yerleşik bir dizgeyle bir evrimi içerir.*"¹⁷ Bu bir görüş açısı ayrımıdır: Dil konusunda eşzamanlı bir görüş açısı benimsediğimiz düşünülürse, bu eşzamanlı öğeler arasındaki bağıntıları betimlemek anlamına gelir; eğer artzamanlı bir görüş açısı seçersek, bu da, zaman içinde meydana gelen değişimleri açıklamak, ya da birbirini izleyen öğeleri incelemek anlamına gelir.

Saussure'e göre: "*Bu noktada, eşzamanlı yönün öbüründen üstün olduğu açıktır. Çünkü, konuşan topluluk için gözle görülür tek gerçek odur. Dilbilimci içinde durum aynıdır.*"¹⁸ Örneğin; Türkçe konuşanlar, Türkçe'nin "*kural*"larını, söz konusu dilin tarihsel geçmişini bilmeden de uygulayabilir ve öğrenebilirler. /*lyi*/ sözcüğünün /*edgü*/, /*eygü*/, /*eyü*/, /*eyi*/ değişimlerine uğradığını bilmek Türkçeyi daha doğru konuşmamıza ve yazmamıza yardım etmez.

Özetlemek gerekirse, Saussure bugün, *yapısal dilbilimin* temel ayrımlarından birini ortaya koyarken, dil konusunda tek bir görüş açısı olamayacağını, artzamanlı görüş açısının yanında eşzamanlı bir görüş açısının da okluğunu ve olması gerektiğini vurgular. Eşzamanın artzamana üstünlüğü kimi zaman tarihçiler tarafından hoş karşılanmamış, hatta karşı çıkılmıştır. Tarihçiler eşzamanın artzamandan ayrılmaması gerektiğine inanırlar, çünkü eşzaman içinde açıklanamayan bir çok olay olduğunu ve bunların varlığının ancak, artzaman içinde anlaşılabileceğini düşünürler. Ancak, eşzaman ya da eşzamanlı sistem konusunda son derece kolaycı bir kanıya varmamak gerektiğini akıldan çıkarmamak gerekir. Dile eşzamanlı bakış açısının, baba oğulun tarihsel açıdan dili farklı kullanımları, teknik, gündelik ve edebiyat dili gibi nitelik bakımından farklı kullanımları bir araya getirdiği ölçüde, belli bir derinliği, bir

17. B.Vardar, a.g.y. I, s.30

18. B.Vardar, a.g.y., s.82-83.

önemi vardır. Bir eşzaman, Saussure'ün düşündüğü gibi, dural değildir, çünkü bir eşzaman canlı ve üretici yapılan, donmuş, hatta ölmekte olan yapılan ve donmak ya da değişmek üzere olan yapılan içerir. Kısacası, eşzaman kendi içinde hareketli ve dinamiktir. Bu durumda, yöntem bakımından dilin kullanıcılarına ait olan eşzamanlı görüş açısıyla, tarihinin artzamanlı görüş açısını birbirine karıştırmamak gerekir. Kuramsal olarak, bir artzamanlı inceleme ancak, bir birini izleyen eşzamanların ilişkiye geçirilmesidir.

SONUÇ

Bugün dilbilimin bilimsel ve kültürel düzlemlerde son derece önemli bir yeri vardır. Son otuz yıldır, dilbilim insan bilimlerindeki araştırmacılara (Antropolojide Levi-Strauss, Psikanalizde J.Lacan, Psikolojide Mucchielli) esin kaynağı olmuş; doğa bilimlerine yöntembilimsel bazı araçlar sağlamış; göstergebilimin (R.Barthes, G.Moulin, J.Martinet, L.Prieto vb.) gelişmesine öncülük etmiş; günümüz yazınsal göstergebiliminin (A.J.Greimas, J.Courtes, J.C.Coquet vb.) gelişmesiyle de anlam değişimlerinin incelenmesine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Öte yandan, dilbilim dil öğretimine de yeni yollar göstermiştir. Saussure otuz yıllık bir gecikmeyle keşfedilerek, her dilin bir sistem oluşturduğu anlaşılmış ve bu sistemin işleyiş biçiminin incelenmesi öncelik kazanmıştır.

Batıda artık dilbilim, öteki insan bilimleri gibi, genel kültürden sayılmaya başlanmıştır. Oysa, ülkemizde üniversite ders programlarında bile dilbilimin yeri son derece sınırlı kalmaktadır. Genellikle, öğrencinin aklına gelen ilk soru dilbilimin ne işe yaradığı sorusudur. Saussure buna şöyle cevap veriyor:

"Son olarak da dilbilimin ne işe yaradığını sorayım. Çok kimsenin bu konuda açık seçik görüşleri vardır. Bunları belirlemenin sırası değil şimdi. Yalnız şu kadanni söyleyelim ki filologlar, tarihçiler v.b. gibi metinlerle alışverişi olan herkesi dil sorunları ilgilendirir. Açık bir gerçek bu. Genel bilgi bakımından dilbilimin önemi daha da açık: Bireylerin ve toplumların yaşamında dil en önemli etkidir. Onun için, dili inceleme işi yalnızca bir kaç uzmana bırakılmaz. Gerçekte, herkes dille az çok uğraşır. Ama başka hangi alanda bu kadar saçma sapan düşünce, önyargı, boş ve uydurma görüş boy atabilmiştir. Konunun uyandırdığı ilginin şaşırtıcı bir sonucudur bu. Ruhbilimsel açıdan bu yanlışlar hiç de yabana atılır türden değildir. Ama dilbilimcinin görevi her şeyden önce bunları gözler önüne sermek ve elinden geldiği ölçüde düzeltmektir."¹⁹

Kısacası, dilbilimin amacı, her şeyden önce, bildirişim aracı olan dili, bütün özellikleriyle tanımak ve tanıtmaktır. Başka bir deyişle, dilbilim "Dil Nedir?" ve "Dil Nasıl İşler?" temel sorular yanında, "İnsan dilini hayvan dilinden ayıran özellik nedir?", "Bir çocuk konuşmasını nasıl öğrenir?", "Dil neden değişir?" gibi sorulara da cevap vermeye çalışır. Kuşkusuz, dilin bilimsel incelenmesinin sağladığı pratik yararlar tartışılmaz. Ama, en önemlisi, bütün öteki bilim dalları gibi, dilbilimin insanın bu dünyayı ve evreni daha iyi anlamak için duyduğu bilgi susuzluğunu gidermeye çalışmasıdır.

19. B.Vaidar, a.g.y., s.27-28.